

Chalupa, Aleš

Gnosticismus a jeho pokračovatelé: manicheismus a mandejci

In: Chalupa, Aleš. *Gnosticismus*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013, pp. 54-72

ISBN 978-80-210-6507-9; ISBN 978-80-210-6510-9 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128606>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

6. Kapitola

Gnosticismus a jeho pokračovatelé: manicheismus a mandejci

Mání a manicheismus

Za nejvýznamnější náboženský systém, který byl silně ovlivněn gnostickými myšlenkami a viděním světa, je často pokládán manicheismus. Jeho zakladatel Mání se v něm pokusil o propojení několika tehdy existujících náboženských tradic. Svůj náboženský systém chápal jako doplnění a překročení křesťanství. Manichejci se chápali jako církve a systematicky se věnovali náboženské misii. Jejich náboženství mělo universalistické tendence, které jsou velmi dobře vyjádřeny ve výčtu deseti předností manicheismu (nachází se ve spise *Kefalaia* – „Kapitoly učitele“, nalezeném v roce 1930 v egyptském Medinet Mádí).

Manichejci zde zdůrazňují skutečnost, že jejich náboženství se šíří jak západním, tak východním směrem, což se dle jejich mínění doposud nepodařilo úspěšně provést žádné jiné náboženské tradici. Svou církev pokládali za místo, do kterého se „vlévá“ moudrost obsažená nejenom v judaismu a křesťanství, ale i v zoroastrismu, buddhismu a (později také) taoismu. Své pronásledování pokládali za důkaz pravdivosti Máního učení a vyjadřovali přesvědčení, že toto učení přetrvá až do konce věků.

Mání nepopíral, že i v ostatních náboženských systémech je obsažena božská pravda, pouze v manicheismu však mělo být toto poselství obsaženo dokonale. Mezi těmito proroky světla v duchu universalismu zmiňuje např. Seta, Noého, Enoše, Enocha, Šéma, Abrahama, Buddhu, Zoroastra, Ježíše nebo Pavla z Tarsu. Mání přišel na svět, aby učení předchozích proroků završil. Pokládal se za mesiáše poslední generace a v manichejských textech bývá označován za „Pečeť proroků“.

Mání a jeho život

Etymologie Máního jména zůstává nejistá (Tubach – Zakeri 2001). Za nejpravděpodobnější varianty jsou pokládány, na základě latinských a řeckých prepisů jeho jména *Manichaeus/Mannichaeus*, aramejské *Manū hajja* (Živoucí Mání) nebo *Mānā dhajjē* (Nádoba života). Byly však předloženy i etymologie z perského výrazu *Manih* (Duch) či sanskrtské *Mani* (Drahokam). Zajímavou variantu představuje návrh, že jméno Mání mohlo v perštině znamenat „Malíř“ (což by úzce korespondovalo se zájmy o kaligrafii, které jsou doloženy i z dalších pramenů), přesvědčivé lingvistické zdůvodnění však chybí.

Podle čínských pramenů se Mání narodil 14. dubna roku 216 n. l. Dubnové datum je patrně čistě legendární, nicméně nejvýznamnější prameny se shodují alespoň ohledně roku Máního narození. Jeho otcem měl být **Pattek** (arabsky Futtuq, řecky Patt(h)ikios, ve střední perštině Ptyg), jenž pocházel z Ekbatany, hlavního města parthské říše. Prameny uvádějí několik jmen jeho matky: Mays, Awtahim nebo Mar Maryam (Marie), a rovněž skutečnost, že měla pocházet z rodu Arsakovců (parthské vládnoucí rodiny). Tyto informace však jsou velmi sporné, především ty, které se týkají jeho matky (jméno Marie v pozdní tradici jako důsledek snahy připodobnit život Máního životu Ježíše?).

Když jeho otec pobýval v Seleukii-Ktésifóntu a navštívil chrám (jehož příslušnost bohužel nejsme schopni zcela přesně identifikovat, patrně ale nebyl zoroastrovský, nýbrž pohanský), zaslechl hlas, který jej nabádal, aby se zdržel požívání masa, pití vína a styku se ženami. Pattek tento hlas vyslyšel a stal se členem asketické židovské komunity, která praktikovala vegetariánství a křest (v podobě pravidelného rituálního omývání). Tato komunita je v současné době obvykle identifikována jako komunita **elchasaítů**.

Elchasaíté byli židokřesťanskou skupinou působící v oblasti Mezopotámie. Za legendárního zakladatele (o jeho historicitě panují pochybnosti) byl pokládán **Elchasaio**s, který v roce 100/101 n. l. (alespoň podle zprávy pocházející od **Alkibiada z Apameie**, který přinesl jeho učení do Říma) obdržel zjevení v podobě knihy od anděla gigantických rozměrů. Jeho učení se vyznačovalo striktním odmítnutím obětních zvyklostí souvisejících s chrámovým kultem a vedlo k odmítnutí konzumace masa a k zavržení zápalné oběti. Elchasaíté se tedy živilí bezmasou stravou, pracovali na polích a navíc klasifikovali veškeré plodiny na mužské a ženské. Pojídat se mohly pouze mužské, a to po náležitém omytí a posvěcení. Kromě těchto praktik se jinak důsledně přidržovali židovského zákona (obřízka, důsledný monoteismus, modlitební směr k Jeruzalému, svěcení sabatu a půstů atd.). Kromě toho přijali Ježíše jako jednoho z židovských proroků a jeho výroky (*logia*) byly zapojeny do učení komunity. Oblibě se u nich rovněž těšila židovská apokalyptická literatura a Tatiánova *Harmonie evangelií* (*Diatessaron*). Na straně druhé však odmítali učení Pavla z Tarsu (pro jeho zamítnutí platnosti židovského Zákona).

Mání měl v této komunitě strávit prvních 25 let svého života. Přišel sem spolu se svým otcem ve věku 4 let (zdá se, že komunita byla čistě mužská a typologicky se mohla blížit kumránské komunitě). Ve věku 12 let pak obdržel první zjevení, ve kterém se setkal se svým nebeským „dvojníkem“ (aramejsky *tawma*, řecky *syzigos*). V jednom z manichejských textů je tato bytost pojmenována jako „živý utěšitel“ (*Paraklétos*). Mání jej později označil za emanaci Ježíše Světla, který pak představoval emanaci Ducha (*Nús*). Posel mu sdělil, že cesta, po které komunita kráčí, není správná, vyzval jej nicméně, aby se svým vystoupením počkal až do doby své dospělosti. Ke druhému zjevení této bytosti došlo po dalších 12 letech, tedy v době, kdy bylo Mánímu 24 let.

Mání vystoupil se svou vizí a kritikou stávajících zvyklostí nejprve uvnitř své komunity. Recepty jeho poselství byla zřejmě různorodá: někteří jeho poselství přijali, jiní jej označili za „Antikrista“, jehož příchod zmiňoval některý z textů komunity. Máního námitky se týkaly především praxe každodenního omývání a svěcení potravin, které se podle jeho mínění mýjely účinkem (fekální aforismus). Máního řešení spočívalo ve vystupňování abstinence a celkové změně životního stylu, kterou obhajoval jak odkazem na Ježíše (nepřipoutanost ke světu v rámci zvěstovatelského působení), tak na činy a myšlenky samotného Elchasaie (omývání zraňuje vodu a zemědělství půdu; je třeba se jich vyvarovat). Rozpory vrcholí odchodem Máního z komunity elchasaítů. Spolu s ním komunitu opouštějí i někteří další její členové, kteří uvěřili v Máního poselství, mezi nimi i Máního otec Pattek.

Po svém odchodu Mání okamžitě zahajuje misijní činnost, veden vědomou snahou šířit svou nauku. Jeho misie do určité míry kopíruje proselytační úsilí Pavla z Tarsu, který byl ostatně jeho velkým vzorem. Rovněž Mání se patrně zpočátku soustředil na četné židokřesťanské komunity roztroušené po celé sásánovské říši. Snaží se však i o ovlivnění jiného „publika“. Manichejské texty poukazují na jeho snahy oslovit rovněž příslušníky lokálních elit. V několika případech se díky schopnosti uzdravit nemocné příslušníky aristokratických rodin dostává do jejich přízně, což má pozitivní vliv na úspěch jeho misijního snažení. Brzy se vydává na cestu do Indie (v této době oblast Pakistánu kolem toku řeky Indu), čímž napodobuje cesty apoštola Tomáše (podle tradice založil v této oblasti křesťanské komunity). Do Indie dorazil v roce 243 n. l. a pobyl zde nejméně dva roky. Za jeho největší misijní úspěch je možné pokládat obrácení turánského šáha, který z buddhismu konvertuje k manicheismu, přesvědčen Máního mimořádnými schopnostmi (levitace) a nazývá jej „pravým Buddhou“. Mání v Turánu zakládá několik manichejských komunit a později vysílá svého otce Patteka a jeho bratra Hanniho k jejich správě. Sám se vrací do oblasti Mezopotámie, kde mezitím došlo ke korunovaci šáha Šápúra I. (syna Ardašira, zakladatele sásánovské dynastie).

Mání se pokouší o navázání kontaktů s císařským dvorem, což se mu skrze vlivné prostředníky (bratr Šápúra I. **Perúz**) nakonec podaří. Stává se příslušníkem šáhova doprovodu (*comitatus*) a provází jej na jeho vojenských taženích. Právě v tuto chvíli vytváří knihu *Šábuhragán*, kterou pokládá za pomůcku ke snazšímu přijetí jeho nauky perským dvorem (používání zoroastrovské terminologie). Pokus obrátit Šápúra I. k manicheismu a z toho náboženství tak učinit státní náboženství se však nikdy nezdařil (a patrně ani nikdy zdařit nemohl). V roce 253 n. l. však Mání alespoň dostává list, který mu zaručuje bezpečnou cestu po sásánovské říši a poskytuje právo šířit své náboženství mezi obyvatelstvem. Manicheismus tak získává status povoleného a tolerovaného náboženství.

Na novou situaci reaguje Mání systematizací svého misijního úsilí, které se od nyní stává jeho předním zájmem. Vlastní manichejské texty tuto skutečnost mnohokrát zdůrazňují (např. *Kefalaia* 154). Manicheismus má v Máního pojetí nabýt charakteru universální církve, rozšířené po všech čtyřech světových stranách. Mání misii zahajuje vysláním svých žáků, z nichž nejvýznamnější, které známe vlastními jmény, byli Adda a Pattek (jiný než jeho otec), kteří byli vysláni do Palmyry a Egypta, a Ammo, který zamířil do Parthie a Chúzistánu. Systematizuje rovněž organizační strukturu církve, která se začíná členit na vyvolené (*electi*) a laiky (*auditores*). Mání rovněž zdůrazňuje nadřazenost svého učení právě z důvodu jeho misijního a universálního charakteru (*Kefalaia* 154).

On (Ježíš), který si vyvolil svou církev na západě, ta nedosáhla na východ. Ten, který si vyvolil svou církev na východě, jeho vyvolení nedosáhli na západ. Mojí nadějí je založit (mou církev) tak, aby dosáhla na západ a ve stejném čase byla přinesena na východ. A hlas, který o ní bude kázat, bude slyšet ve všech jazycích a bude pronášen ve všech městech. Moje církev je dokonalejší, v tomto prvotním aspektu, než všechny církve předcházející, neboť ty byly vyvoleny pouze pro určitá místa a města. Já však vytvářím svou církev tak, aby dosáhla do všech měst a aby má dobrá zvěst dospěla do všech zemí.

Po smrti Šápúra I. (272/273 n. l.) se Mání vrací do sídelního města a vyčkává na vývoj situace. Panovníkem se stává Hormizd I., syn Šápúra I. Mání se zapojuje aktivně do vyjednávání a opět se snaží dostat do přízně panovníka, což se mu daří a obdrží příslib od Hormizda I., že bude pokračovat v tolerantní politice svého otce. Hormizd I. však nečekaně umírá krátce po své korunovaci (ještě v roce 273 n. l.) a na uvolněný trůn usedá jeho bratr Bahrám I. Ten se brzy ocitá pod vlivem mocné vrstvy zoroastrovských kněží, kteří posílili svou moc již za vlády Šápúra I. Nejvýznamnější z nich, *mobed* Kardér, je vůči Mánímu vypjatě nepřátelský, neboť v manicheismu vidí nebezpečnou nauku,

kteřá brání úspěšné obnově a reformaci zoroastrismu. Svou misijní orientací navíc manicheismus podporuje kontakty s nepřáteli sásánovské říše a zoroastrismu. V konečném důsledku jde navíc v očích Kardéra o cizí náboženský prvek. Mání se vlivem Kardérový kampaně ocitá mimo přízeň Bahráma I., opouští císařský dvůr a vydává se na své poslední misijní cesty. V Bet-Lapatu (oblast Susiana nedaleko Ecbatany (Hamadan), sídelního města sásánovských šáhů), obrací k manicheismu místního prince Bata. Tento akt poslouží Kardérovi a Bahrámovi I. jako záminka k zákroku proti Mánímu. Po rozhovoru, který se nachází v *Homiliích*, kdy Bahrám I. vytýká Mánímu jeho neužitečnost a selhání v léčitelských aktivitách, je Mání uvězněn. Kdy přesně k této události došlo, není jasné, naše prameny udávají rok 274 n. l. nebo 276/277 n. l. Mání po několika týdnech ve vězení umírá, o příčinách panují rovněž v pramenech nejasnosti (následek mučení nebo obecně podlomeného zdraví, o kterém hovoří již jiné prameny?). Není rovněž jasné, co se stalo s jeho tělem (ukřižován, stažen z kůže, rozčtvrcen atd.). Instituční základy, které však položil již za svého života, umožnily přežití jeho církve po dalších (minimálně) 14 století.

Alternativní obraz Máního života poskytují *Acta Archelai*. Máního učení má svůj základ v učení jistého Saracéna Scythiana, který čerpal svou nauku z učení Pýthagory. Scythianus se oženil s krásnou, ale prostopášnou prostitutkou nebo zajatkyní (Hegemonius zde cíleně navazuje na heresiologický obraz Šimona Mága). Scythianus byl nadaný autor, napsal čtyři knihy: *Knihá tajemství*, *Kapitoly*, *Evangelium* a *Pokladníci*. Scythianus však umírá na své cestě do Judei a jeho žák Terebinthus se zmocňuje jak jeho ženy, tak jeho knih, které vydává za své dílo. Odchází do Babylónie, kde si změnil jméno na Buddha a pouští se do disputací se zoroastrovskými kněžími. Při pokusu o vyzývání vyšších sil se zřítí ze střechy a umírá (opět reminiscence na osud Šimona Mága ve *Skutcích Petrových*). Vdova po Scythianovi a Terebinthovi adoptuje malého chlapce, otroka Corbicia. Ten ve dvanácti letech zdědí Scythianovy knihy a měnil si jméno na Mání. Šířil Scythianovu nauku a stává se divotvůrcem. Slíbí uzdravit syna krále, ten však umírá. Je uvězněn. Ve vězení jej navštíví jeho žáci, které vyslal šířit nauku do cizích zemí a hlásí neúspěch. Mání propojuje svou nauku s křesťanstvím, prohlásí se za apoštola Ježíše Krista a za Parakléta (odtud křesťanské prvky v jeho podle Hegemonia jinak zcela dualistické a gnostické nauce). Prchá z vězení a v Kaškaru se pouští do disputace s Archelaiem, ve které je dvakrát poražen a zesměšněn. Krátce poté je dostižen vojáky krále, znovu uvězněn, mučen, popraven, stažen z kůže, která je vycpána slámou a pověšena na městskou bránu.

Mání a jeho dílo

Mání v našich pramenech vystupuje jako literárně velmi aktivní člověk. Píše dopisy a aktivně reaguje na témata, která jsou pro nově vznikající manichejské komunity zásadní. Některé z listů typologicky odpovídaly tzv. pastorálním listům, v jiných pak Mání osvětloval svou pozici ohledně některého teologického problému. Podle našich pramenů si rovněž Mání uvědomoval důležitost písma a textů pro budoucí přesné zachovávání a šíření svého učení. Varuje před osudem Zoroastra, Buddhy nebo Ježíše, kteří se sami písemné fixaci své zvěsti nevěnovali, a ta byla následně pokřivena jejich následovníky (*Kefalaia* 7.18–8.28). Tuto skutečnost demonstroval na příkladu judaizujících pasáží v novozákonních evangeliích, které mají tendenci ospravedlňovat dodržování židovského Zákona. Mání a jeho následovníci naproti tomu oceňují židovskou apokalyptickou tradici, která je prezentována v podobě apokryfních textů významných prorockých postav (Adam, Set, Enoš, Šém, Henoch, případně *Kniha obrů* atd.). Ty pak Mání chápe jako své předchůdce, jejichž dílo završuje. Stylizuje se přitom do role „Pečetí proroků“.

Máního vystoupení a manicheismus tak dokládají jeden z trendů, který se zdá být pro náboženské a filosofické proudy pozdní antiky typický: důraz na autoritativní texty, které legitimizují vystoupení určitých postav (a nezřídka je chápou jako inspirované), a jejich následnou kanonizaci. Lze pouze spekulovat o tom, do jaké míry byl tento trend v této době obecný, nicméně jej můžeme doložit jak v rámci křesťanství, manicheismu, islámu, zoroastrismu, tak i v prostředí pozdně antických filosofických škol (např. v novoplatonismu).

Nevíme přesně, kdy byl manichejský kánon vytvořen, ale patrně k tomu došlo již záhy po Máního smrti. Sami manichejci jej označovali (alespoň v některých komunitách) výrazem *heptateuch* (*Homilia* 25.2–5) nebo *pentateuch* (*Kefalaia* 148.355.4–25). Žádné z těchto děl se nedochovalo v úplnosti (*Dopisy* nalezené v Medínet Mádí byly bohužel před svou publikací ztraceny na sklonku druhé světové války), máme však k dispozici poměrně velké množství zlomků (buďto z nálezů manichejských textů nebo roztroušených v protimanichejských spisech).

Jednalo se o následující díla, která byla původně sepsána v syrštině (tedy východní aramejštině) a později přeložena do mnoha dalších jazyků:

1. **Živé evangelium** (nazývané též někdy jako *Evangelium přesvaté naděje* nebo pouze *Evangelium*). Text byl sepsán v syrštině a stejně jako zbytek Máního textů se v úplnosti nedochoval. Zlomky z Živého evangelia se nachází v CMC. Z al-Bírúního *Chronologii* víme, že kniha byla rozdělena do 22 oddílů, z nichž každý byl označen jedním písmenem aramejské abecedy. Evangelium bylo shrnutím Máního zvěsti, kterou mu zprostředkoval Syzigos, jeho nebeský dvojník v době

prorokova dospívání. Mání se zde prohlásil za Parakléta, jehož příchod sliboval Ježíš, a za „Pečeť proroků“. Tento stěžejní text, v soupisech manichejského kánonu vždy uváděný na prvním místě, byl přeložen do dalších jazyků již patrně za života Máního, na což poukazují jak pasáže z tohoto evangelia v *CMC*, tak jeho exegeze ve zlomcích z Turfánu a v *Synaxeis* z Medínet Mádí (nyní v Dublinu).

2. **Poklad života** (někdy uváděný též jako *Poklad Živoucího*). Dílo se dochovalo pouze ve zlomcích v al-Birúního knize *India* a Augustina (ve spisu *De natura boni contra Manichaeos*, citované v Evodiově traktátu *De fide contra Manichaeos*). Rozsáhlé dílo původně sestávalo ze sedmi knih. Dochované zlomky se věnují působení Třetího Posla a jeho role v záchraně Živoucí duše (tedy světelných částíček uvězněných v hmotě). Spis patrně představoval první systematický výklad Máního nauky v podobě propracované apologie. Název knihy byl dříve uváděn jako jeden z podpurných argumentů pro hledání závislosti mezi manichejci a mandejci (Widengren 1965: 77), jejichž hlavní posvátný text se rovněž nazývá *Poklad (Ginza)*, motivaci k tomuto pojmenování však mohla poskytnout rovněž čistě evangelijní témata (např. Mt 6.19–21).
3. **Legendy (Pragmateia)**. Obsah a zaměření tohoto díla s řeckým názvem je předmětem mnoha kontroverzí. Objevovaly se snahy chápat jej jako *Dopis o základu (Epistula de fundamenti)*, který koloval pod Máního jménem v římském světě, nebo jako některý z dopisů, které Mání zasílal svým učedníkům na misijních cestách (např. *Velký dopis Patticiovi*). Michel Tardieu (2008: 42) však přišel s hypotézou, že výraz *pragmateia* v případě tohoto díla neznámá obvyklé „pojednání“, ale „legendy“, z čehož by se dalo usuzovat na skutečnost, že obsah díla byl primárně mytologický, resp. že zahrnoval obsáhlejší exegezi komplikovaného a barvitějšího manichejského mýtu. Pokud je tato hypotéza oprávněná, je pravděpodobné, že Legendy tvořily hlavní zdroj informací o manichejské kosmogonii obsažených v 11. knize *Scholií* nestoriánského biskupa Theodóra bar Konaie.
4. **Knihy tajemství** (nebo též *Knihy mystérií*). Je známa z velmi detailního popisu jejích 18 kapitol v an-Nadímově díle *Fihrist*. Na základě tohoto soupisu se zdá, že hlavní smysl díla byl apologetický a Mání se v něm věnoval vyvrácení konkurenčních názorů (např. Bardesana z Edessy, židů a představitelů „falešných náboženství“). Text hojně využíval křesťanskou a židovskou apokryfní tradici a interpretoval ji s ohledem na vystoupení Ježíše a Máního.
5. **Knihy obrů**. Dílo rozvíjelo motiv hříšných strážců – andělů, kteří se stýkali se smrtelnými ženami a zplodili s nimi generaci zlovolných obrů (Gn 6.1–2,4), resp. verzi tohoto příběhu obsaženou v *První knize Henochově* (známé též jako *Knihy*

strážců; ta náleží mezi významné apokryfní texty helénistického judaismu). Kniha se zabývá zhoubnými následky, které má prolnutí božského světa s lidským, a varuje před podobnými snahami. Kniha strážců, která byla nalezena ve zlomcích rovněž v Kumránu, byla patrně užívaná i mezi elchasaity a Mání se s ní mohl seznámit již v období svého dospívání. Dílo bylo přeloženo do mnoha jazyků a bylo objeveno na zlomcích z Turfánu ve střední perštině, sogdianštině a ujgurštině. Z jejich rozboru Walterem Bruno Hennigem vyplynulo, že původně židovský mýtus byl obohacen o velké množství motivů z íránského prostředí.

6. **Dopisy.** Máního korespondence s představiteli jeho náboženských komunit.
7. **Žalmy a modlitby.** Liturgické texty, které byly recitovány během manichejských bohoslužeb. Všechny z nich patrně nebyly sepsány samotným Máním a reagovaly na pozdější potřeby manichejské komunity. Některé z žalmů a modliteb však lze pokládat za Máního dílo.

Kromě těchto děl, která nabyla kanonického statusu, je Mánimu rovněž připisováno autorství dvou dalších děl:

- **Šabuhragán** (kniha věnovaná sásánovskému králi Šápurovi I). Jako jediný z Máního textů nebyl původně sepsán v syrštině, ale ve střední perštině. Z knihy se dochovalo několik zlomků, které byly objeveny a identifikovány D. N. MacKenziem v nálezech z Turfánu, a rovněž několik výpisků v textech arabských autorů (Al-Birúní a jeho *Chronologie*). Tato kniha je rovněž předmětem komentáře (*Kázání o velké válce*) manichejce Kustaie, který se dochoval v *Homiliích* z Medínet Mádí. Cílem knihy bylo vysvětlit základní prvky Máního nauky a usnadnit tak její přijetí císařským dvorem, nebo alespoň dosáhnout její tolerance. Z našich dosavadních informací vyplývá, že se kniha obsahově soustředila především na dva následující tematické okruhy:
 - Profétologii – Mání v ní vysvětloval svou vizi historie vystoupení série proroků, počínaje Adamem, od kterých pochází „moudrost a poznání“. Sam sebe stylizuje do role završitele této prorocké zvěsti, „Pečetě proroků“.
 - Apokalyptiku – Kniha obsahovala rovněž popis konce světa a času ve velké apokalyptické válce, která vyvrcholí druhým příchodem Ježíše Neskonalého Jasu, který bude soudit dobré i zlé. V průběhu tohoto procesu dochází ke znovu oddělení světla a temnoty, které završuje konečná ohnivá apokatastáse (*frašegird*), vyvolaná sestupem Mihrjazda, Živoucího Ducha, na zem ve slunečním

voze. Svět shoří v plamenech a poslední uvězněné částičky světla vystoupají na nebesa, kde se shromáždí v ráji pod dohledem duší vyvolených (*electi*).

Kniha nakonec nezískala kanonický status. O příčinách jejího vyřazení můžeme jen spekulovat. Jako věrohodná se však jeví hypotéza Michela Tardieuho, že poté, co pokus o konverzi sásánovského dvora v postavě Bahráma I. ztroskotal, nebyl důvod tuto knihu dále pokládat za relevantní, neboť byla patrně mnohem více ovlivněna zoroastrovskou vizí světa, než bylo v době pronásledování manichejců sásánovci přijatelné (Tardieu 2008: 46–47).

- **Ardhang** (řec. *Eikón*). Kniha shrnující základy manichejské nauky, bohatě vyzdobená mnoha ilustracemi. Přesný obsah a podoba této knihy není znám, neboť se nedochovala. Kvalita ilustrací však udivovala pozdější autory, kteří se manicheismem zabývali, a byla oceňována i oponenty manicheismu.

Mání a jeho učení

Stručné vystižení nauky manicheismu představuje jistý problém. Především je nutné vzít v úvahu, že manicheismus jako živé náboženství existoval bezmála tisíc let, a za tuto dobu mohl svou podobu zásadně pozměňovat. Druhý faktor, který rovněž přispěl k jeho variabilitě, představuje skutečnost, že se, vzhledem k míře svého rozšíření, musel adaptovat na nová, často radikálně odlišná, kulturní prostředí.

Mání vytvořil flexibilní mytologický systém, zaměřený na problematiku dosažení lidské spásy. Sám své učení pokládal za zjevené a vystupoval v roli Vykupitele, jehož jméno se mohlo měnit v závislosti na prostředí (Paraklétos pro křesťany, syn Zarathustry pro zoroastrovce, Buddha Maitréja pro buddhisty atd.).

Manicheismus lze pokládat za skutečné „náboženství knihy“. Samotný Mání vytvářel texty, které chápal jako pilíř svého učení a významný prostředek pro jeho úspěšné šíření. V textové produkci pokračovali i jeho následovníci a tato orientace na texty rovněž nešla pozornosti protivníků manicheismu. Manichejci byli v polemických textech často líčeni jako orientální mudrcové, kteří si k disputacím s křesťanskými protivníky přinášeli knihy. Zásahy proti manicheismu se často soustředily právě na konfiskaci a ničení knih a lze říci, že tyto kroky byly v konečném důsledku účinné a efektivní. Až do konce 19. století platilo, že nebyl k dispozici žádný dochovaný autentický manichejský text.

Prameny ke studiu manicheismu

Dějiny novodobého studia manicheismu tak na počátku 20. století významnou měrou ovlivnilo znovuobjevení autentických manichejských pramenů. Do jisté míry tak došlo k obdobné situaci jako v případě studia starověkého gnosticizmu poté, co byly objeveny gnostické texty z Nag Hammádí. V případě manicheismu je však pramenná základna mnohem bohatší a dochované manichejské texty pochází jak z různých období jeho existence, tak z velmi rozdílných geografických a kulturních oblastí.

Studium manicheismu značně komplikuje množství jazyků, které by bylo pro zvládnutí pramenné základny nutné si osvojit. Lze říci, že žádný badatel není schopen tento úkol provést, protože manichejské texty byly přeloženy do udivujícího množství jazyků: bez nároku na úplnost je možné zmínit latinu, řečtinu, koptštinu, aramejštinu, syrštinu, střední perštinu, parthštinu, arabštinu, baktrijštinu, sogdianštinu, ujgurštinu, tocharštinu B a čínštinu.

Pozadí, ze kterého se postupně vyčleňuje moderní novodobé bádání o manicheismu, tvoří stejně jako v případě studia starověkého gnosticizmu polemika mezi katolickým a protestantským křesťanstvím. V době před nálezem autentických manichejských textů byli badatelé závislí na polemických pramenech, které o manicheismu zanechali příslušníci jiných náboženských, případně filosofických systémů. Některé z nich obsahují, jak se ukázalo v důsledku jejich textové kritiky, pasáže pocházející z různých autentických manichejských textů. Mezi nejvýznamnější prameny v tomto směru patří:

V LATINĚ

- **Augustinus Aurelius z Hipponu (sv. Augustin)**. Augustinus sám nalezl po určité části svého života k manichejským laikům (*auditores*) a pokud máme možnost porovnat jeho informace s autentickými manichejskými prameny, jsou obvykle velmi přesné. Mezi díla, která se cíleně zabývají vyvrácením manichejské nauky, patří především:

Teologicko-exegetické texty

- *De moribus ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum* (O mravech obecné církve a o morálce manichejců).
- *De duabus animabus [contra Manichaeos]* (O dvou duších [proti manichejcům]).
- *De natura boni contra Manichaeos* (O podstatě dobra proti manichejcům).

- *Contra epistulam Manichaei quam vocant fundamenti* (Proti listu, který manichejci nazývají Listem o základech). Tento list sepsal patrně v syrštině sám Mání a jeho překlad sloužil jako pomůcka při šíření manichejské nauky na římský západ. Augustinus z tohoto listu cituje, což je obzvláště důležité, protože jeho originál se, jako ostatně žádné z původních Máního děl, nedochoval.

Apologetické texty

- [*Acta*] *contra Fortunatum [Manichaeum]* ([Činy] proti Fortunatovi [manichejci]). Fortunatus se zúčastnil v roce 392 n. l. veřejné disputace s Augustinem, ve které byl poražen a musel se veřejně zřeknout manichejského náboženství.
- *Contra Faustum [Manichaeum]* (Proti Faustovi [manichejci]). Faustus z Mily byl manichejský vzdělanec a rétor, známý i mimo Severní Afriku. Augustinus s ním vedl polemiku v podobě vydání výše uvedeného spisu.

Kromě těchto spisů poskytuje cenné informace o manicheismu rovněž několik pasáží osobně laděného díla *Confessiones (Vyznání)*, které bylo sepsáno Augustinem v roce 398 n. l. po jeho konverzi ke křesťanství. Augustinus zde hovoří o své manichejské životní epizodě, osvětluje příčiny svého příklonu k manicheismu a také důvody pro své následné odpadnutí a příklon ke křesťanství. Informace zde obsažené vrhají světlo na okolnosti, za jakých probíhala manichejská proselytace v oblasti Římské říše. Augustinovo chápání manicheismu a popis jeho nauky měly velkou důležitost v období středověku, kdy se zásadním způsobem podílely na vytvoření stereotypního obrazu „heretiků“, kteří byli často označováni jako „manichejci“. Tento termín tak začal žít svým vlastním životem a jeho rozšíření v polemické literatuře vedlo ke zkreslení jak v případě středověkých disidentských skupin, tak v případě pozdějšího vědeckého uchopování manicheismu.

- **Hegemonius** a jeho spis *Acta Archelai* (původně psán v řečtině nebo syrštině, dílo se však dochovalo pouze v latinském překladu). Fragment tohoto textu byl objeven v roce 1668 Henrym de Valois v jedné z milánských knihoven. Jeho objev vedl k pátrání po dalších manuskriptech a *editio princeps* se datuje do roku 1698 (prefekt Vatikánské knihovny L. A. Zacagni). Tento text je stylizován jako záznam dvou skutečných disputací mezi křesťanským biskupem z města Kaškar (al-Wāsit) Archelaiem a Máním, které se měly uskutečnit v Kaškaru a Diodoridě v roce 277 n. l. Archelaos v obou disputacích Máního porazil a zesměšnil. Následně měl písaři Hegemoniovi uložit písemné zachycení zprávy o této události. S téměř naprostou jistotou však můžeme říci, že události, které *Acta Archelai* popisují, jsou čistě fiktivní a text vznikl za účelem protimanichejské polemiky.

V ŘEČTINĚ

- Autorem prvního adresného protimanichejského polemického spisu, který se dochoval, byl **Alexander z Lykopole**. O jeho přesné identitě panují spory, byl však rozhodně dobře obeznámen jak s platónskou filosofií, tak dobovým egyptským křesťanstvím.
- **Titus z Bostry**, syrský křesťanský teolog a biskup ze 4. století n. l., sepsal v řečtině spis *Contra Manichaeos* (*Proti manichejcům*). Tento spis, který se dochoval až do dnešních dnů, obsahuje velké množství výpisků z jinak ztracených manichejských textů. Dílo sestávalo ze čtyř knih, část třetí a celá čtvrtá kniha se dochovaly pouze v syrském překladu. V úplnosti byl tento text poprvé vydán Paulem de Lagardem v roce 1859.
- Manicheismu jako nebezpečné herezi se věnovali rovněž církevní otcové, kteří vytvářeli kompendia věnovaná vyvrácení (především) gnostických forem křesťanství, jakým byl například **Epifanios ze Salamíny** na Kypru (*Panarion omnium haeresium*).

V SYRŠTINĚ

- Významný zdroj informací především o manichejské kosmogonii, kosmologii a mytologii poskytl křesťanský biskup z Kaškaru (al-Wāsit) **Theodóros bar Koni**, působící v 8. století n. l. Jeho *Knihy scholií* (*Liber scholiorum*) byla částečně západním badatelům zpřístupněna H. Pognonem v roce 1898 (vybrané pasáže), úplné vydání pak v roce 1910 A. Scherem.

V ARABŠTINĚ

- Ší'itský vzdělanec **Ibn an-Nadím** a jeho *Fihrist al-'ulúm* („Katalog věd“). Dílo obsahuje důležité pasáže o životě Máního a komunitě, ve které vyrůstal, jež jsou založeny na starších arabsky psaných manichejských pramenech. Tento text byl západním badatelům zpřístupněn v roce 1862 jeho vydáním a překladem Gustavem Flügelem. Dalším arabským textem, který poskytuje informace o manicheismu (výpisky z *Knihy tajemství*), jsou *Chronologie* perského polyhistora z 10. století n. l. **Muhammada Abú ar-Rajhán al-Birúního** (též známý jako **Aliboron**).

Autentické manichejské texty

Vlastní autentické manichejské texty začaly být objevovány postupně od konce 19. století. Mezi nejvýznamnější a přelomové nálezy patří:

- Texty z **Tun-chuangu**, města v dnešní čínské provincii Kan-su. Poblíž tohoto města se nacházejí jeskyně **Mo-kaó** (Jeskyně tisíce Buddha), ve kterých se nacházely jeskynní buddhistické chrámy. Kolem roku 1035 sem bylo přineseno a ukryto velké množství textů, z nichž některé jsou (jak se ukázalo) manichejské. Na konci 19. století navštívil Tun-chuang britský cestovatel sir **Aurel Stein** a část zde nalezených textů převezl do Indie a později věnoval Britskému muzeu. Mezi těmito texty byl i dlouhý manichejský traktát *X^aävšvānīft* psaný ve staré turečtině. V případě ostatních textů šlo o čínské překlady z íránských jazyků. Sem patří dílo nazývané jako *Kompendium* (čín. *Mo-ni kuang-fu chiao-fa i-lüeh*), které shrnuje manichejskou nauku, panteon a organizační strukturu manichejské církve, a *Svítek hymnů* (čín. *Mo-ni chiao hsia-pu tsan*). Kromě něj po zveřejnění Steinova objevu do Tun-chuangu zamířil rovněž významný francouzský sinolog Paul Pelliot a získal zde čínský zlomek, který shrnoval řád jedné z manichejských komunit. Později se ukázalo, že jde o závěrečný oddíl *Kompendia* z Britského muzea. Další z manichejských textů, pojednávající o manichejské kosmogonii a jejich implikacích pro život manichejské církve pod názvem *Po-ssu chiao ts'an-ching*, byl převezen do Pekingu a později (v roce 1911) publikován Paulem Pel-liotem a Édouardem Chavannesem. Čínské překlady manichejských textů jsou pozoruhodné rozsáhlým používáním buddhistické terminologie a stylistických/formálních konvencí Buddhových rozprav (které zde mají podobu rozpravy mezi Máním a Addou, jeho skvělým žákem). Na druhou stranu však texty užívají čínských termínů, které jsou technickými překlady z íránských jazyků a neobjevují se mimo manichejský kontext. Význam textů z Tun-chuangu pro moderní manichejská studia byl obrovský, neboť poté, co byl pod termínem *mo-ni* rozpoznán manicheismus (a nikoli islám nebo nestoriánské křesťanství), badatelům byla odhalena doposud neznámá skutečnost o rozšíření manicheismu v Číně (o němž nebylo ze západních pramenů nic známo). Některé hymny nebo naučné pasáže rovněž umožňují srovnání s podobnými texty v parthštině, syrštině nebo koptštině a dokládají vysoký stupeň uchování přesnosti během překladu a šíření textů.
- Texty z **Turfánu** (dnešní čínská provincie Sin-ťiang), které byly nalezeny v průběhu čtyř mezinárodních expedic, podniknutých v letech 1902 až 1914 (především německé expedice vedené **Albertem Grünwedelem** a **Albertem von le Coquem**). Nalezené texty a jejich zlomky byly psány ve velkém množství jazyků, což zne-

snadnilo jejich identifikaci a vydávání. Práce na publikaci textů byly nicméně zahájeny okamžitě po skončení první expedice a texty byly průběžně vydávány v průběhu první poloviny 20. století.

- V roce 1918 byl u alžírské **Tebessy** nalezen zlomkovitě dochovaný kodex (nazývaný později jako *Tebessa Codex*) psaný latinsky, který byl později Alfarcem identifikován jako autentický manichejský list pojednávající o příčinách a ospravedlnění vnitřního členění manichejské komunity na vyvolené (*electi*) a posluchače (*auditores*).
- V roce 1929 bylo objeveno sedm manichejských kodexů v dřevěné bedně v egyptském **Medínet Mádí** (starověká Narmútis v oblasti Fajjúmu). Texty byly rozděleny a rozprodány jednotlivě. Tři z kodexů byly zakoupeny irsko-americkým filantropem a sběratelem **Chesterem Beattym** a po druhé světové válce věnovány muzeu v Dublinu. Jde o *Žalmy*, *Homilie* a *Kefalaia* (s podtitulem „moudrosti Pána Máního“). Zbylé čtyři kodexy se staly majetkem Pruské akademie v Berlíně. Šlo o *Kefalaia Učitele*, *Listy*, *Synaxeis Živého evangelia* („Bohoslužba Živého evangelia“) a text pojednávající o manichejské „církvní historii“. Kodexy byly zhotoveny přibližně kolem roku 400 n. l. a šlo o koptské překlady originálních děl psaných zřejmě v syrštině. Texty byly postupně zpracovávány a vydávány, vzhledem k jejich stavu (troskovitost a křehkost papýrových listů) však práce postupovaly pomalu. Do roku 1940 byly nicméně zásluhou **H. J. Polotského**, **A. Böhlinga** a **C. R. C. Allberryho** vydány části *Žalmů*, *Homilií* a *Kefalaia Učitele*. Druhá světová válka však práce na vydávání přerušila (Polotsky byl donucen k emigraci, Allberry zahynul během výsadku do Holandska) a v konečném důsledku vedla k tragické ztrátě části berlínských kodexů (*Listy*, jediný text tvořící součást manichejského kánonu, byl patrně zničen během dobytí Berlína Rudou armádou). Práce na vydávání zbylých textů byly přerušeny a k jejich oživení došlo až v 80. a 90. letech 20. století.
- V roce 1970 byl **Albertem Heinrichsem** a **Ludwigem Koenenem** publikován text, který se v důsledku ne zcela objasněných okolností ocitl v knihovně univerzity v Kolíně nad Rýnem. Kodex od této doby známý jako *Codex Manichaeus Coloniensis* (*Manichejský kolínský kodex*, *CMC*) je psán řecky na papýru a jde o jeden z nejminiaturnějších kodexů, který kdy byl nalezen (strany o šířce 3,8 a výšce 4,5 cm). Vše naznačuje, že byl patrně nošen v podobě amuletu. Text nese incipit *O zrození Jeho Těla* (*Peri tés gennés tú somatos autú*), tj. Máního a/nebo jeho církve) a pojednává o životě zakladatele manicheismu. Text vrhl nové světlo na působení Máního v době před založením vlastní církve a je pravděpodobné, že

čerpá ze záznamů Máního současníků, jeho žáků (část z nich se objevuje i v jiných pramenech).

- Poslední důležitý nález manichejských textů souvisí se systematickým průzkumem oázy **Dachla**, konkrétně lokality **Ismant el-Charab** (starověké **Kellis**) v Egyptě (jde o komplexní archeologický průzkum této lokality interdisciplinárním mezinárodním týmem). Koncem 80. let 20. století byly v jednom z domů, který se v této lokalitě nacházel, objeveny papýrové zlomky, které byly později identifikovány jako pozůstatky manichejských textů (objekt zřejmě sloužil jako manichejský komunitní dům). Texty jsou psány převážně v koptštině, ale byly objeveny i zlomky řeckých překladů Žalmů nebo bilingvní koptsko-syrské texty. Tento nález je významný především díky tomu, že texty byly objeveny během archeologických vykopávek a mohou být proto zařazeny do historického a sociálního kontextu.

Manichejský kosmologický a soteriologický mýtus

Co se týče základní povahy Máního nauky, je přísně dualistická. V tomto směru byl Mání velmi ovlivněn zoroastrovskou tradicí. Čas je chápán lineárně a dění ve světě je představeno jako kosmické drama, ve kterém dochází k postupnému vysvobození božského světla z temnoty. Člověk hraje v tomto procesu důležitou roli, neboť na něm leží značná část odpovědnosti za uskutečnění tohoto plánu. Člověk si musí uvědomit svou skutečnou podstatu a dojít k poznání, že pokud spasí sám sebe, napomůže konečně spáse celého božského světa.

Podle Máního od prvopočátku existuje protiklad světla a temnoty, reprezentovaný dvěma božskými postavami – Velkým Duchem, Bohem Světla a Pravdy, jehož říše se nachází na severu, a Bohem Temnoty, který vládne své říši na jihu. Každá z těchto bytostí v sobě obsahuje pět aiónů. Mání rovněž rozeznává tři časy: první, kdy jsou Světlo a Temnota odděleny; druhé (současné), kdy jsou promíšeny; a třetí, kdy opět dojde k jejich trvalému oddělení.

Konflikt těchto božských sil vzniká z popudu Hmoty, která přichází k hranicím světelné říše a chce Světlo obsahující život pohltnit. Aby s ní mohl Velký Duch bojovat, musí vytvořit další emanace. První z nich je Moudrost (Matka života), která stvoří Óhrmazda, prvotního člověka. Óhrmazd disponuje živoucí duší, sestávající z pěti elementů (oheň, voda, vítr, světlo, éter). Óhrmazd sestupuje do hmoty, aby proti ní bojoval. Je však poražen a zanechává zde živoucí duši, jejíž prvky jsou rozptýleny v hmotném světě.

Podle Máního je však tato porážka pouze zdánlivá a je součástí božského plánu. Velký Duch přichází s další emanací, nazývanou Živoucí Duch (Světelný Adamas). Na popud Velkého Ducha oživuje Světelný Adamas ztraceného prvotního člověka. Óhrmazd je probuzen jeho voláním a vystoupá zpět do Říše světla. Živoucí Duch potom stvoří deset nebes, osm zemí a sedm planet, z nichž Slunce a Měsíc jsou dobré. Vesmír se dává do pohybu a začíná proces shromažďování světelných částic. Zintenzivnění tohoto procesu má na starosti další emanace, Panenské světlo (má podobu krásné nahé ženy), která získává od démonů částičky světla a posílá je na Měsíc, kde jsou sesbírány a posléze odeslány do božského světa (měsíční cyklus).

Bůh temnoty se však brání. Pověří své dva zástupce, nazývané Saklas a Nebroél, aby stvořili pozemského Adama a Evu a do jejich hmotných těl ukryli světelné částičky, které budou připoutány k tomuto světu. Veliký Duch vysílá dalšího posla, který je nazýván jako Zářivý Ježíš. Ten odhaluje člověku jeho skutečnou povahu a uvádí tak do chodu závěrečnou fázi spásy. Člověk musí pochopit, že sestává z božské duše a materiálního těla, a toto poznání je nezbytnou podmínkou vykoupení. Pokud člověk nezíská toto poznání, jeho duše se musí převtělit. Tento koloběh trvá až do Soudného dne, kdy jsou neprobuzené duše souzeny, a materiální svět shoří v kosmickém požáru, který bude zuřit 1468 let.

Manichejská církev

Manichejská ideologie vyžadovala od svých vyznavačů striktní zavržení některých způsobů chování (zdržovat se požívání masa a pití vína, jakýchkoli projevů sexuality, dodržování přísného etického kodexu atd.). Vzhledem k jejich přísnosti se manichejská církev rozdělila do dvou skupin. První z nich tvořili *electi* („Vyvolení“), kteří se zdržovali práce a jejichž cílem bylo studium a šíření manichejské nauky (včetně opisování a studia textů). Řídili se pěti příkázáními (pravdomluvnost, neubližování, cudnost, čistota úst, chudoba) a dodržovali pravidlo tří pečetí (pečeť úst, rukou a srdce). Živili se vegetariánskou stravou, jejíž přijímání bylo pokládáno za vysvobození světelných částic z hmoty.

Druhou, značně početnější, skupinu tvořili tzv. *auditores* („Naslouchající“), kteří se normálně účastnili běžného života a dodržovali méně striktní etická a dietetická pravidla (půst pouze v neděli, zatímco Vyvolení v neděli a pondělí). Mohli se oženit, mít potomky a pracovat. Jejich náboženské zásluhy byly vytvářeny podporou Vyvolených, kterým dávali potraviny. Po smrti nebyli přímo spaseni, ale získali lepší šanci zrodit se v podobě rostlin nebo Vyvolených.

Vlastní církevní hierarchie se rekrutovala z *electi* a dohlížela na morální stav komunity. Ženy se mohly stát Vyvolenými, nemohly však působit v řídicích funkcích. V čele církve stál *archegos* (Vůdce), náměstek Máního na zemi. Po něm následoval sbor dva-

nácti Apoštolů a sbor 72 biskupů. Archegos sídlil i po smrti Máního v Seleukii-Ktésifón-tu, od 10. století pak v Samarkandu.

Nejvýznamnější liturgickou událostí byl každoroční svátek *Béma*, kterému předcházela měsíční půst. *Béma* byla připomínkou Máního mučednické smrti. *Béma* byla chápána jako soudný stolec Kristův s pěti schody (srov. 2K 5:10), v praxi pětistupňová zdobená platforma s podobiznou Máního. Každý věřící se před ní musel každoročně objevit. V manichejské církvi tento rituál nahradil Velikonoce. Manichejci rovněž reaktualizovali pět božských archetypů v podobě pojmů, gest a akcí. Náleželi sem „pokoj“, „pravice“, „polibek“, „pozdrav“, „vkládání rukou“.

Mandejci

Jsou zřejmě jedinou náboženskou skupinou, u které se předpokládá, že vzešla z gnostického hnutí, a přetrvala až do současnosti. Označení mandejci pochází z aramejského slova *manda* („poznání“), zdá se však, že toto pojmenování je relativně pozdní (není doloženo v nejstarších mandejských textech). Arabové je nazývají *sabba* (*subba*), křesťané pak o nich v 16. století hovořili jako o „křesťanech sv. Jana“. Mandejské komunity byly a jsou aktivní především na území dnešního Iráku a (v menší části) Íránu.

Liturgickým jazykem mandejců je východoaramejský dialekt s prvky řečtiny, arabštiny a (ve významnější míře) perštiny. Jejich abeceda o 24 znacích je patrně odvozena z nabatejského písma. Mandejci pokládají své náboženské texty za zjevené. Tato skutečnost z nich v době arabské nadvlády učinila tolerovanou náboženskou menšinu. Nejstarší z jejich textů lze datovat nejpozději do 3. století, některé části však mohou pocházet z poloviny 2. století. Hlavním a nejdůležitějším textem mandejců je *Ginza* („Poklad“). Dělí se na pravou část (*Ginza iamina*) a levou část (*Ginza smala*). *Ginza iamina* obsahuje převážně mytologicko-kosmologické texty. *Ginza smala* pak obsahuje dvě knihy zpěvů popisujících posmrtný osud duše. Druhým nejvýznamnějším textem je *Drašia d-iahia* („Kniha Janova“), známá též pod názvem *Drašia d-malkia* („Přednášky králů“).

Zvláštní typ textů představují hliněné misky *kasa d-pahra* (většinou pocházejí z 5.–7. století n. l.), na které byly zapsány krátké modlitby nebo zaříkávadla a poté byly zakopány. Magický význam měly i mandejské texty dochované na olověných deskách nebo texty *zarazata* na malých kouscích papíru nebo kůže, které byly svinuty a nošeny na krku v malých schránkách.

Mandejská náboženská doktrína

Rovněž mandejci vycházejí z přísného dualismu. Svět je rozdělen na Říši světla a Říši temnoty. Říši světla vládne Život (*haiia*), v pozdějších textech označovaný jako Velký Duch (*mana rba*). Prvotní jednota této Říše světla je porušena a záhy vznikají tři další světelné světy. Vládcem Říše temnoty je Král temnoty (*malka d-hšuka*). Je ztotožněn s chaosem. Je popisován jako drak a spolu se sedmi planetami a dvanácti znameními Zvěrokruhu vládne hmotnému světu. Roli Démiurga sehrává čtvrtý světelný svět (*ptahil*), který tíhne k temnotě a odpadne. Velký Duch nemůže vzniku čtvrtého světa zabránit, vysílá však posla (*manda d-hiia*), který spoutá vládce temnoty a zastaví tak proces úpadku světa.

Mandejská antropogonie sleduje antropogonii židovskou. Tělo prvního člověka (*adam pagria*) je stvořeno *ptahilem*, jeho duše, vnitřní oživující substance (*adam kasia*) však pochází z Říše světla. Duše jsou spoutány v hmotném těle a musí být probuzeny poslem (*manda d-hiia*) a jeho pomocníky (syny Adama se jmény *hibil*, *šitil* a *anuš*). Spása prvního člověka je modelem spásy pro všechny lidi. Lze ji dosáhnout díky zjevenému poznání a po smrti, kdy duše prochází „strážními domy“ (*matarta*). Duše hříšníků jsou zde uvězněny, duše spravedlivých projdou do Říše světla. Duše hříšníků čekají až do doby konce času, kdy bude rozhodnuto o jejich osudu. Posléze dojde k obnovení původního stavu: oddělení Říše světla a temnoty. Ptahil bude pokřtěn v nebeském Jordánu a navrácen do Říše světla. Poznání je důležitý prvek, ne však jediný nutný k dosažení spásy. Duše se musí prokázat rovněž znameními, která dosvědčují, zda prošla některými rituály (především křtem).

Mandejský kult a etické normy

Etika mandejců nese silné židovské a také gnostické prvky. Svět je obecně zavrhován jako démonický a negativní. Je odmítáno světské bohatství, hudba, tanec a pití vína. Přísná askeze jako taková však není doporučena: manželství a rozšiřování rodu je chváleno. Manželství musí být monogamní a nelze jej rozvést. Spása je podmíněna konáním dobrých skutků a poskytováním almužen.

Jádro mandejského kultu sestává ze křtu (*masbuta*) a ze mše za zemřelé (*masiqta*). Křest se koná každou neděli, často během slavnostních událostí (svatba, vysvěcení kněze atd.). Musí být prováděn v „živé vodě“ (tj. tekoucí vodě). Voda tohoto typu nese pojmenování *iardana* (Jordán). Kromě křtu mandejci rovněž praktikují denní omývání těla *rišama* nebo ponoření do vody *tamaša*, které provádí mandejec po spáchání závažného hříchu. Očistný aspekt křtu ukazuje na kontakt s židovskou tradicí.

Druhým důležitým obřadem je *masiqta*, „mše za mrtvé“. Jde o komplikovaný obřad s mnoha přípravnými činnostmi. Provádí se ještě v přítomnosti umírajícího za přítomnosti kněze. Smyslem obřadu je připravit duši na průchod strážními domy. Za tímto účelem obdrží umírající nádobku s olejem, která mu průchod uvolní.

Hlavním liturgickým dnem je neděle. Kultickým centrem mandejské obce je chrám *maškna*. Tvoří jej ohraničený areál s nádrží, do které kanál přivádí a ze které odvádí „živou vodu“. V tomto areálu se konají křty, do vlastní budovy chrámu však mohou vstupovat pouze kněží. Mandejská obec (šurbat) se považuje za „obec Života“, „děti světla“ atd.

Vznik a počátky mandejského náboženství

Otázka vzniku mandejského náboženství představuje složitý historický problém. Je zřejmé, že mají svůj počátek v některé židovské komunitě, která kladla zvýšený důraz na rituál křtu. Vzhledem k jazykovému rozboru některých termínů a vlastním zmínkám v mandejských textech tato skupina musela působit v oblasti Palestiny, odkud byla v blíže neurčeném čase vyhnána (snad v 1. století n. l.; zničení jeruzalémského chrámu je pokládáno za trest za jejich pronásledování). Badatelé spekulovali o jejich napojení na janovské křesťanství, odvozené od postavy Jana Křtitele. Sami mandejci jej však za zakladatele svého náboženství nepokládají. Mandejci vedli tvrdou polemiku s rabínským judaismem a rovněž s křesťanstvím (Ježíš je v mandejských textech hodnocen velmi negativně).

Mandejci působili a působí na území Iráku a Íránu. Jejich situace byla vždy komplikovaná, období tolerance se střídala s pronásledováním. Pod arabskou vládou mohli spoléhat na postavení „lidu knihy“, přesto však byli sporadicky persekuováni. Jejich situace se zlepšila s nástupem britské mandátní správy (1920) a posléze v roce 1958, kdy se po vzniku Iráku stali uznanou náboženskou menšinou. Jejich situace se však znovu zkomplikovala po roce 2003, kdy se opět stali terčem náboženského násilí ze strany některých islámských radikálních skupin. Obecně špatná bezpečnostní situace v Iráku po americké invazi se stala příčinou rozsáhlé emigrace mandejců a vzniku mnoha diasporních komunit.